

ҐРУНТОВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Рецензія на монографію І. А. Мацелюх «Юридична відповідальність у церковному праві середньовічної України. – К.: ТАЛКОМ, 2018. – 332 с.»

Вихід з друку наприкінці 2018 року монографії І. А. Мацелюх співпав у часі зі здійсненням Україною перших успішних кроків, що стосуються процесів реального відродження національної православної церкви. Ще у жовтні 2013 року майбутній Митрополит Київський і всієї України Епіфаній (Сергій Думенко) в розпал політики антиукраїнської істерії, що проводилась В. Януковичем і його оточенням, пророче заявив: «Рано чи пізно, але народ України матиме свою Помісну православну церкву, як має державу, президента, уряд, військо, гімн, герб, прапор. Це неминуче». Українці чекали цих доленосних рішень багато століть, і, нарешті, ми знову маємо власну єдину помісну Православну церкву України. Акцентуємо увагу саме на слові «знову», адже від прийняття християнства у 988 р. за князя Володимира протягом семисот років українці вже мали фактичну автокефалію під юрисдикцією Константинопольського патріархату. Саме цьому періоду історії церкви в Україні присвячена монографія І. А. Мацелюх.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що юридична відповідальність у сегменті церковного права у сучасній українській історико-правовій науці ніколи не досліджувалась ні комплексно, ні епізодично. І. А. Мацелюх простежила, співставила та порівняла еволюцію двох векторів юридичної відповідальності – у церковному та світському праві.

Рецензоване дослідження носить історико-правовий характер, його новизна, на наше переконання, полягає ще й у тому, що авторка одночасно висвітлює маловідомі сторінки не лише середньовічного церковного права на теренах України, а й багато замовчуваних та сфальсифікованих сюжетів власне з історії середньовічної України.

Існуючи на конкретному етнічному ґрунті українське православ'я тісно переплелось з елементами національної культури, традицій і звичаїв нашого народу. В період середньовіччя православна релігія впливала на формування менталітету нашого народу, регламентувала поведінку і побут людей, сприяла розвитку та збереженню українського етносу, перешкоджаючи його культурній, духовній та мовній асиміляції. На жаль, після семи століть фактичної автокефалії під юрисдикцією Константинопольського патріархату у 1686 р. відбулося підпорядкування Київської митрополії Московським патріархатом. Для української церкви більше ніж на три століття настала темна доба московської неволі, коли і за царизму, і за радянського режиму насаджувалась політика російщення не тільки духовно-релігійної, а й інших сфер життєдіяльності української спільноти.

Лише нещодавно розпочалось відродження автокефалії національної церкви, тому вивчення історичного досвіду її життєдіяльності за доби середньовіччя, який проаналізовано і узагальнено в монографії І. А. Мацелюх, має величезне значення для розбудови єдиної помісної Православної церкви України.

Структура рецензованого дослідження є досить розгалуженою, спрямованою на висвітлення максимально широкого кола питань, логіка його побудови визначена авторським баченням можливостей висвітлення теми і не лише не викликає заперечень, а й видається нам оптимальною для ґрунтовного розкриття основних аспектів проблеми.

Аналізуючи історіографію проблеми юридичної відповідальності у церковному праві середньовічної України дослідниця правомірно наголошує, що за декілька століть її висвітлення спеціальних робіт комплексного характеру досі не створено. За царизму досліджувались лише ті аспекти, що відповідали інтересам московської церкви, за радянської доби існувала негласна заборона на вивчення проблеми взагалі, а для сучасної історіографії характерне лише стисле епізодичне звернення до окремих аспектів проблеми. Зокрема, авторка узагальнює науковий доробок попередників щодо понять «церковне право», «церковне правопорушення» та «юридична відповідальність в церковному праві».

Ґрунтовне висвітлення проблеми нормативних підстав настання юридичної відповідальності в церковному праві України у IX – середині XVII ст. І. А. Мацелюх розпочала з аналізу витоків та передумов їх формування, наголошуючи, що право українського народу розвивалося самобутньо, а про рецепцію можна говорити лише після запровадження християнства на Русі, поширення в зв'язку з цим норм церковного права та встановлення церковно-судової юрисдикції. Дослідниця зазначає, що саме пізньоримська, а точніше – візантійська релігійна спадщина стала відправною точкою для поширення церковного права на українські терени, а також що пріоритет тут належить підставам настання юридичної відповідальності, а саме – церковному правопорушенню, що потрапило в Україну доби Руської держави через систему канонічних правил, вироблених єпископатом в епоху Вселенських соборів, та затверджених вищою державною владою – імператором. Взавши за основу предмет правового регулювання, а також юрисдикційні повноваження церкви в окремих сферах суспільних відносин дослідниця умовно поділила протиправні (гріховні) діяння на три групи: гріхи, спрямовані проти віри та церкви (маловір'я, відступництво від Бога, недотримання церковної дисципліни тощо); гріхи, вчинені проти ближніх (вбивство, осуд, заздрість, гнів та інші); гріхи, спрямовані проти самого себе та власної цнотливості (гордість, зневага, перелюбство, розпуста тощо).

Проаналізувавши наявну літературу з історії канонічного права І. А. Мацелюх прийшла до висновку, що серед дослідників-каноністів склалася традиція, за якою церковні правопорушення поділяються за суб'єктом здійснення на протиправні діяння, вчинені мирянином, та проступки, скоєні церковним кліром. Охарактеризувавши підходи І. Бердникова, Н. Мілаша, В. Ципіна та інших дослідників щодо класифікації церковних злочинів авторка наголосила, що цей аспект проблеми найґрунтовніше викладений в працях А. Попова, переконливість висновків якого забезпечувалась багатим нормативним матеріалом, почерпнутим із джерел візантійського матеріального права. На думку останнього, усі церковні правопорушення діляться на дві групи. До першої, яку він назвав злочинами проти віри, віднесено сповідання заборонених релігій, апостазію або відступництво від християнства, ересь, богохульство, зневагу до богослужіння, блюзнірство, чародійство, святотатство, порушення присяги, а до другої, що охоплювала злочини проти моралі – перелюбство, розпуста та кровозмішення. Саме в такому порядку І. А. Мацелюх провела науковий аналіз нормативних підстав настання юридичної відповідальності в церковному праві, розпочавши зі злочинів проти віри, а закінчивши кровозмішенням.

Виклад матеріалу дослідниця продовжила характеристикою церковних правопорушень у Руській державі IX – першої половини XIV ст., а потім окремий підрозділ присвятила аналізу нормативних підстав притягнення до юридичної відповідальності в церковному праві Великого князівства Литовського та Речі Посполитої в період з другої половини XIV – до середини XVII ст. Авторка дійшла висновку, що саме симбіоз двох правових культур Заходу і Сходу вплинув на формування інституту юридичної відповідальності у сфері церковної юрисдикції в українському праві XIV – середини XVII ст.

Окремий розділ І. А. Мацелюх присвятила з'ясуванню правової природи санкцій та характеристиці їхніх видів в церковному праві України IX – середини XVII ст. Дослідницею ґрунтовно висвітлено процес становлення форм правового впливу на порушника у церковному праві, проаналізовано види покарань за церковні правопорушення в Руській державі, а також види санкцій за злочини проти віри, церкви, сім'ї та моралі в русько-литовському праві досліджуваної доби. Авторка констатує, що порівняльний аналіз видів покарань за церковні правопорушення засвідчує стриману проєкцію візантійської правової системи на систему руського права. На її переконання, церковні покарання в Руській державі були більш м'якими, ліберальнішими, гуманнішими, в них перевага надавалася штрафним санкціям, а на церкву покладалися, перш

за все, не каральна місія, а функції просвітницького, місіонерського характеру. В монографії наголошується, що система церковних покарань Руської держави була повністю успадкована її правонаступником – Галицько-Волинським князівством. Проведений дослідницею компаративістичний аналіз видів покарань за церковні правопорушення засвідчив безпосередню рецепцію Великим князівством Литовським руської правової традиції. В той же час, І. А. Мацелюх робить висновок, що правова система Великого князівства Литовського у частині регламентації видів покарань за церковні правопорушення не повністю використала досвід Руської держави, адже в останній домінуючими були штрафні санкції, натомість як у Литві вплив західноєвропейського права потіснив їх тілесними покараннями, скаліченням та смертною карою.

Характеристиці та аналізу процесуально-правових засад настання юридичної відповідальності за церковні правопорушення періоду IX – середини XVII ст. дослідниця присвятила завершальний розділ своєї монографії. Особливу увагу авторкою звернено на аналіз організаційно-правових форм реалізації юридичної відповідальності на етапі становлення церковного судочинства, процесуального порядку настання юридичної відповідальності за церковним правом Руської держави у IX – першій половині XIV ст., а також практики притягнення до юридичної відповідальності за злочини проти віри, церкви, сім'ї та моралі у другій половині XIV – середині XVII ст.

У висновках, порівнюючи сутність термінів канонічне та церковне право, дослідниця констатує, що визначення церковного права за своїм змістом є поняттям ширшим, що включає в себе й категорію канонічного права. Варто наголосити, що І. А. Мацелюх запропонувала власне формулювання визначення поняття церковного правопорушення, яке вона визначає як винувате, спрямоване проти церковних правил діяння або бездіяльність, вчинене деліктоспроможною особою, за яке настає відповідальність, передбачена нормами церковного права.

Проаналізувавши нормативні та процесуальні підстави юридичної відповідальності в церковному праві середньовічної України дослідниця констатує, що християнство як релігія та церковна організація як інституція із проникненням на українські терени завойовувала все нові сфери впливу та намагалася здобути суспільний авторитет, а відтак запроваджувати суворі міри покарання за злочини проти церкви не було можливим. При цьому зміни державного політико-правового режиму не вплинули на послаблення юридичної відповідальності за церковні правопорушення, адже випадків декриміналізації злочинів проти віри, церкви, сім'ї та моралі не зафіксовано.

Насамкінець, вважаємо за необхідне наголосити, що рецензоване видання є самостійною завершеною науковою працею, присвяченою ґрунтовному дослідженню еволюції інституту юридичної відповідальності в церковному праві середньовічної України. Ми переконані, що монографія І. А. Мацелюх «Юридична відповідальність у церковному праві середньовічної України» стане в пригоді не лише науковцям, викладачам та студентам, а й більш широкому колу читачів, яких цікавлять актуальні проблеми історії церковного права України, історії України взагалі, традицій та звичаїв нашого народу.